

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته
تاریخ انقلاب اسلامی و امام خمینی (ره)

عنوان:

تحولات اقتصادی و انقلاب اسلامی ایران از سال ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر حسن حضرتی

پژوهشگر:

غلامعلی رموی

ماه / سال تحصیلی: آذرماه ۱۳۹۲

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به پژوهشکده می باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام پژوهشکده، با تأیید استاد راهنما و با مجوز معاونت پژوهشی باشد.

تقدیم به

همسر مهربانم سرکار خانم دکتر فریبا یمینی فر

و

فرزندان عزیزم یاسین و امیرحسین

با قدردانی از زحمات اساتید ارجمندم

استاد راهنما جناب آقای دکتر بهشتی سرشت

استاد مشاور جناب آقای دکتر حضرتی

و اساتید داور جناب آقای دکتر صمصامی و حسن زاده

شماره: ۶۶۷۴۴۰۹

تاریخ: ۱۱/۹/۹۹

پوست: .....

باسمه تعالی

صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و با درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

آقای غلامعلی رموی دانشجوی رشته تاریخ انقلاب اسلامی

تحت عنوان: «تحولات اقتصادی و انقلاب اسلامی ایران از سال (۵۷-۵۳)»

در تاریخ ۱۳۹۲/۹/۵ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

قبول با درجه عالی ..... امتیاز: ۱۴ .....
 قبول مشروط با درجه: (با اصلاح) ..... امتیاز: ..... مرجع تأیید نهایی:
 شرح اصلاحات مورد نیاز:

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص میگردد:

الف) قابل قبول از	۱۴ به بالا	۱۹-۲۰	۱۶-۱۷/۹۹
۱- قبول با درجه عالی	۳- قبول با درجه خوب	۴- قابل قبول	۱۴-۱۵/۹۹
۲- قبول با درجه بسیار خوب	ک: تر از ۱۴		

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما:	جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت		
۲- استاد مشاور:	جناب آقای دکتر حسن حضرتی		
۳- استاد داور:	جناب آقای دکتر اسماعیل حسن زاده		
۴- استاد داور:	جناب آقای دکتر حسین صمصامی		

امضاء: .....
 امضاء: .....
 تهران: خیابان فردوسی شمالی، ابتدای خیابان شهید تقوی (کوشک) پلاک ۵۳، تلفن: ۶۶۷۴۴۰۹-۷ و ۶۶۷۴۴۰۳۳-۷، شماره: ۶۶۷۴۴۰۹۵
 وب سایت: www.ri-khomeini.com، پست الکترونیک: info@ri-khomeini.com، صندوق پستی: ۱۱۴۵۵-۱۲۷، کد پستی: ۱۱۴۵۶۸۹۳۳۳

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: تاریخ انقلاب اسلامی و امام خمینی
عنوان پایان نامه: تحولات اقتصادی و انقلاب اسلامی ایران از ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷
نام و نام خانوادگی دانشجو: غلامعلی رموی
استاد راهنما: دکتر محسن بهشتی سرشت
استاد مشاور: دکتر حسن حضرتی
تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۹۱/۱۲/۲۰
تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۹۲/۹/۵
<p>چکیده:</p> <p>رساله‌ای که پیش رو دارید با عنوان «تحولات اقتصادی و انقلاب اسلامی ایران از ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷» بر اساس نظریه توسعه شتابان مانکور اولسون درصدد دریافت پاسخی برای این پرسش است که چه نسبتی میان تحولات اقتصادی ایران از سال ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷ با پیروزی انقلاب اسلامی ایران وجود دارد؟ و مدعای خود را بر این اساس قرار داد که: رشد اقتصادی شتابان در دوران مذکور علاوه بر تشدید تضادهای طبقاتی و برهم زدن روابط سنتی میان ارکان جامعه، بسترهای لازم را جهت تشدید روند پیروزی انقلاب اسلامی فراهم نمود. به منظور اثبات یا رد مدعای بالا ضروری بود پیش از هر اقدامی چگونگی شکل گیری تحولات اقتصادی ایران در این دوره و سپس مبانی نظریه توسعه شتابان جداگانه مورد بررسی قرار گیرد. آنگاه تاثیر این تحولات بر جامعه و نظام اقتصادی کشور تبیین گردد. در ابتدا با نگاهی به روند اجرای برنامه‌های توسعه کشور نمایی کلی از محتوای برنامه‌های کشور نحوه ورود به برنامه پنجم توسعه، از نظر ضرورت‌ها و نیازها مطرح شد و مشخص گردید که برنامه پنجم کشور اگرچه از پشتوانه و تجربه چهار برنامه اقتصادی قبلی برخوردار بود ولی عملاً نتوانست به اهداف و نتایج مورد نظر دست یابد.</p>

در ادامه علل مخالفت‌های امام خمینی با سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی پهلوی مورد بررسی قرار گرفت و میان دیدگاه امام و اولسون بعنوان یکی از پیشگامان نظریه توسعه در جهان و نتایج حاصل از این مقایسه گردید. در نهایت نیز با ارائه نمایی کلی از آنچه بیان گردید ارزیابی میان محورهای عمده توسعه اقتصادی شتابان منجر به انقلاب با تحولات ایران در دوران مذکور انجام گرفت و مشخص گردید که شرایط ایران در آن دوران، تطابق نزدیکی با شرایط مندرج در نظریه دارد. و این دوران را بحق می‌توان دوران توسعه شتابان منجر به تسریع روند انقلاب نامید.

واژه‌های کلیدی:

توسعه اقتصادی، تضادهای طبقاتی، امام خمینی، شاه، برنامه پنجساله پنجم، توسعه شتابان، اصلاحات ارضی، انقلاب سفید،

المستخلص:

معهد الإمام الخميني والثورة الإسلامية

الدرجة العلمية: ماجستير فى العلوم
المجال: تاريخ الثورة الإسلامية والإمام الخميني
عنوان الرسالة: التنمية الاقتصادية والثورة الإسلامية الإيرانية ١٩٧٣-١٩٧٩
اسم الطالب: غلامعلي رموى
المشرف: الدكتور محسن بهشتي سرشت
مستشار: الدكتور حسن حضرتي
أطروحة تاريخ البدء: ٢٠١٣/٠١/٩
أطروحة تاريخ الانتهاء: ٢٠١٣/١١/٢٦
ويستند الأطروحة التي تجريها على " التحول الاقتصادي والثورة الإسلامية الإيرانية ١٩٧٣-١٩٧٩ " على نظرية التنمية المتسارعة مانكور أولسون يسعى الإجابات على السؤال ما نسبة التحول الاقتصادي فى إيران ١٩٧٣-١٩٧٩ مع انتصار الثورة الإسلامية فى إيران هو ؟ كان من الضروري قبل اتخاذ أى إجراء ، ثم يتم فحص تشكيل أسس التغيير الاقتصادي فى هذه الفترة من نظريات التنمية المتسارعة بشكل منفصل. يتم شرح تأثير هذا التغيير على المجتمع والاقتصاد. فشلت فى تحقيق الأهداف والنتائج المرجوة. والحقيقة يمكن أن تؤدي إلى التنمية المتسارعة خلال عملية تسمى الثورة. تم فحص المعارضة للسياسات الاقتصادية للبهلوى والإمام الخميني وتمت مقارنة الإمام وأولسون باعتبارها واحدة من الشركات الرائدة فى تطوير النظرية والنتائج. قدمت أخيراً مع لمحة عامة عن ما عبر عنه من خلال التقييم الجوانب الرئيسية للتنمية الاقتصادية السريعة أدى إلى تطورات ثورية فى الفترة فحص وتبين أن الظروف فى تلك الفترة، والشروط المنصوص عليها فى نظرية وثيقة الاتفاق هو. والحقيقة يمكن أن تؤدي إلى التنمية المتسارعة خلال عملية تسمى الثورة.

الكلمات الرئيسية:

التنمية الاقتصادية، الصراع الطبقي، الإمام الخميني، الشاه، والخطة الخامسة، وتسارع التنمية، والإصلاح

الزراعي، والثورة البيضاء،

فهرست اجمالی

- ز.....چکیده
- ح.....واژه‌های کلیدی:
- ف.....دیاچه
- ۱- چارچوب نظری و ادبیات پژوهش ۲
- ۲- نگاهی کوتاه به اقتصاد ایران از صفویه تا پهلوی دوم..... ۳۵
- ۳- ورود ایران به برنامه پنجم توسعه اقتصادی..... ۶۳
- ۴- نقش نفت در تحولات اقتصادی ایران..... ۱۰۰
- ۵- نسبت تحولات تجاری با اوضاع اقتصادی طی برنامه پنجم توسعه..... ۱۱۷
- ۶- تحولات اقتصادی و نسبت آن با رفاه اجتماعی طی برنامه پنجم توسعه..... ۱۴۷
- ۷- مواضع و دیدگاه‌های امام خمینی(س) در تحولات اقتصادی..... ۱۷۸
- نتیجه..... ۱۹۸
- مراجع:..... ۲۰۴

فهرست تفصیلی

- چکیده.....ز
- واژه‌های کلیدی:.....ح
- دیاچه.....ف

بخش اول

- ۱- چارچوب نظری و ادبیات پژوهش ۲
- ۱-۱- بیان مساله: ۲
- ۲-۱- ضرورت و اهمیت موضوع: ۳
- ۳-۱- نحوه ارتباط موضوع با حوزه مطالعات امام و انقلاب: ۳
- ۴-۱- سوال اصلی و سوال‌های فرعی پژوهش: ۳
- ۱-۴-۱- سوال اصلی: ۳
- ۲-۴-۱- سوال‌های فرعی: ۴
- ۵-۱- پیش فرض‌ها: ۴
- ۶-۱- پیشینه پژوهش موضوع و جنبه‌های جدید این پژوهش: ۴
- ۷-۱- مبانی نظری: ۹
- ۸-۱- مدعای اصلی: ۲۰
- ۹-۱- عبارتهای مفهومی و تعریف مفاهیم: ۲۰
- الف: عبارتهای مفهومی: ۲۰
- مبین: توسعه اقتصادی شتابان باعث برهم خوردن ساختارهای اقتصاد سنتی کشور..... ۲۰

- متین: افزایش تضادها و تسریع روند پیروزی انقلاب اسلامی..... ۲۰
- ب: تعریف مفاهیم:..... ۲۰
- ۱-۹-۱- نوع پژوهش و روش گردآوری داده‌ها:..... ۳۰
- ۲-۹-۱- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها:..... ۳۰
- ۱۰-۱- قلمرو پژوهش:..... ۳۱
- ۱۱-۱- سازماندهی پژوهش:..... ۳۱
- ۱۲-۱- نقد و بررسی منابع:..... ۳۲

بخش دوم

- ۲- نگاهی کوتاه به اقتصاد ایران از صفویه تا پهلوی دوم..... ۳۵
- درآمد..... ۳۵
- ۱-۲- نگاهی به اقتصاد ایران در عصر قاجار..... ۳۷
- ۱-۱-۲- دوران ناصری، عصر امتیازات بی حساب و مبادلات نا عادلانه..... ۳۹
- ۲-۱-۲- آثار مدرنیزاسیون و ورود صنایع جدید بر اقتصاد ایران..... ۴۰
- ۲-۲- اقتصاد ایران در عصر پهلوی اول..... ۴۲
- ۱-۲-۲- صنعت و تجارت در دوره رضا شاه سال ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰..... ۴۳
- ۲-۲-۲- وضعیت کشاورزی ایران در عصر رضا شاه..... ۴۴
- ۳-۲-۲- تجارت خارجی در عصر پهلوی اول..... ۴۵
- ۳-۲- اقتصاد ایران در عصر پهلوی دوم..... ۴۶
- ۱-۳-۲- نقش اصلاحات ارضی در برنامه‌های سوم و چهارم اقتصادی..... ۵۲
- ۲-۳-۲- نسبت برنامه‌های عمرانی و اصلاحات..... ۵۴
- ۳-۳-۲- جایگاه سازمان برنامه در اقتصاد ایران..... ۵۷

بخش سوم

- ۳- ورود ایران به برنامه پنجم توسعه اقتصادی..... ۶۳
- درآمد..... ۶۳
- ۳-۱- ارزیابی برنامه پنجم توسعه..... ۶۴
- ۳-۲- بررسی اهداف و نتایج برنامه پنجم توسعه..... ۶۸
- ۳-۳- بررسی تحولات اقتصادی ایران طی سالهای ۱۳۵۲-۵۴..... ۷۳
- ۳-۳-۱- هزینه‌های عمومی..... ۸۲
- ۳-۳-۲- هزینه‌های نظامی..... ۸۲
- ۳-۳-۳- هزینه‌های مربوط به امور اجتماعی و رفاهی..... ۸۳
- ۳-۳-۴- بررسی هزینه‌های مربوط به امور اقتصادی..... ۸۳
- ۳-۳-۵- نگاهی به برخی هزینه‌های شهرنشینی صنعتی..... ۸۳
- ۳-۴- بررسی وضعیت هزینه‌های دولت در سالهای ۵۶-۱۳۵۴..... ۸۵
- ۳-۴-۱- هزینه‌های سرمایه داری صنعتی طی سالهای ۵۴ تا ۵۶..... ۸۸
- ۳-۵- نگاهی به سیاست‌های اقتصادی دولت طی سالهای ۱۳۵۶-۱۳۵۷..... ۸۹
- ۳-۵-۱- سردرگمی در سیاست‌های اقتصادی و اتخاذ تصمیمات غیر کارشناسی..... ۹۳
- جمع‌بندی:..... ۹۵

بخش چهارم

- ۴- نقش نفت در تحولات اقتصادی ایران..... ۱۰۰
- درآمد..... ۱۰۰
- ۴-۱- درآمدهای نفتی..... ۱۰۳
- ۴-۲- بحران نفتی..... ۱۰۴

- ۳-۴- درآمدهای نفتی و بودجه دولت ۱۰۶
- جمع بندی: ۱۱۱

بخش پنجم

- ۵- نسبت تحولات تجاری با اوضاع اقتصادی طی برنامه پنجم توسعه ۱۱۷
- درآمد ۱۱۷
- ۱-۵- بررسی روابط سیاسی - اقتصادی با قدرتهای خارجی طی برنامه پنجم ۱۱۹
- ۲-۵- روابط اقتصادی ایران با ایالات متحده و اروپای غربی طی برنامه پنجم ۱۲۱
- ۳-۵- روابط اقتصادی ایران با ژاپن طی برنامه پنجم ۱۲۴
- ۴-۵- ارزیابی روابط اقتصادی ایران با اتحاد شوروی و کشورهای منطقه ۱۲۵
- ۵-۵- نگاهی به تراز بازرگانی ایران در دوران مورد بحث و تاثیر آن بر تحولات اقتصادی .. ۱۲۷
- جمع بندی: ۱۳۲

بخش ششم

- ۶- تحولات اقتصادی و نسبت آن با رفاه اجتماعی طی برنامه پنجم توسعه ۱۴۷
- درآمد: ۱۴۷
- ۱-۶- نتایج اجرای شتابان برنامه پنجم تشدید نابرابری اجتماعی و فقر ۱۵۰
- ۲-۶- نتیجه اجرای برنامه افزایش تحرک اجتماعی و مهاجرت ۱۵۲
- ۳-۶- طبقه ثروتمندان وابسته به حکومت ۱۵۳
- ۴-۶- طبقه متوسط ۱۵۴
- ۱-۴-۶- طبقه متوسط سنتی شهر نشین ۱۵۵
- ۲-۴-۶- بررسی وضعیت طبقه متوسط، مرفه و نوین شهری ۱۶۱
- ۳-۴-۶- نگاهی مقایسه‌ای به اوضاع طبقه کارمند طی برنامه ۱۶۳

۱۶۴ ..... ۵-۶- جایگاه و موقعیت طبقه کارگر در طول برنامه پنجم توسعه

۱۶۸ ..... - جمع بندی:

بخش هفتم

۱۷۸ ..... ۷- مواضع و دیدگاههای امام خمینی (س) در تحولات اقتصادی

۱۷۸ ..... در آمد

۱۷۹ ..... ۷- ۱- تحولات اقتصادی ایران در عصر پهلوی دوم از منظر امام

۱۸۹ ..... ۷- ۲- توسعه اقتصادی بر مبنای دیدگاههای امام خمینی

۱۹۳ ..... ۷- ۳- مقایسه توسعه بر مبنای دیدگاه امام با دیدگاه اولسون

۱۹۵ ..... - جمع بندی:

۱۹۸ ..... نتیجه

۲۰۴ ..... مراجع:

۲۰۴ ..... الف: منابع

۲۰۴ ..... ب: ماخذ:

۲۰۴ ..... کتابها

۲۰۹ ..... پایان نامه ها

۲۱۰ ..... مقالات

۲۱۲ ..... مراجع لاتین:

بی شک قلم زدن در وادی موضوعات و مطالعات بین رشته‌ای و بخصوص رشته‌های علوم انسانی، مستلزم وجود اطلاعات بسیار و توانمندی‌های خاصی است که در کنار آن جسارت عظیمی را نیز می‌طلبد. بالاخص اینکه اگر با ایجاد پیوندهای ظریف و علمی میان برخی اجزای هر رشته در نظر باشد به نتایجی منطقی و مفیدی مبتنی بر اصول هر دو رشته نیز دست یابیم. و این تحقیق نیز از این موضوع مستثنا نیست چرا که در نظر است با داده‌ها و اطلاعات آماری مبتنی بر اصول اقتصادی و نتایج منطقی حاصل از آنها روند شکل‌گیری یک فرایند تاریخی را تحلیل و ارزیابی نماییم. در موضوع این پایان‌نامه مجبور بودم علاوه بر تلاش جهت درک مفاهیم و اصطلاحات رایج اقتصادی و نحوه سنجش داده‌ها برخی از ضرورت‌های لازم در این رشته را نیز تاحدودی فراگیرم و تا امکان درک رویدادهای اقتصادی نیز به نحو مناسبی فراهم گردد و از این طریق امکان پیوند میان موضوعات اقتصادی با نگاهی تحلیلی با تحولات تاریخی منجر به انقلاب فراهم گردد. در این میان آشنایی عملی با برخی جنبه‌های اجرایی امور در حوزه کاری نیز سبب می‌گردید که علاقه بیشتری به پرداختن به این موضوع به عنوان مطالعه و پژوهش بین رشته‌ای فراهم گردد اگرچه توفیق استفاده از یک استاد مشاور در حوزه اقتصاد با تصمیم پژوهشکده فراهم نگردید و در این مسیر مشکلات عدیده‌ای بر من وارد گردید ولی با پیگیری‌های مجددانه‌ای که لازمه انجام چنین پژوهشی بود این امکان برای من فراهم گردید که از نظرات و ارشادات اساتید مبرز و ارجمندی در تدوین و نگارش این پایان‌نامه استفاده نمایم. با همه این گفته‌ها باز برخی از اصطلاحات و شاخصه‌های رایج در سنجش امور اقتصادی نامانوس می‌نمود که در این میان نیز مبادرت به شرکت در سه دوره کلاس آموزشی با عناوین ارزیابی و سنجش تورم، روش تحلیل و ارزیابی داده‌های آماری و همچنین قیمت تمام شده کالاها و تحلیل آن نیز نمودم که به نظرم نتایج بسیار مناسبی در درک بهتر مفاهیم اقتصادی فراهم نمود. بهر حال با عنایت به علاقه‌ای که به تحولات این دوره ایجاد شده بود توانستم با جدیت و پشتکار تحقیقات میدانی و مطالعات خود را شروع نمایم و پس از حدود سه ماه مطالعه پیوسته اولیه، شناسایی و مطالعه برخی منابع و ماخذ، مقالات و پایان‌نامه‌ها با مشاوره اساتید محترم نگارش آن با مدلی از پیش طراحی شده آغاز گردید و نهایتاً بعد از گذشت قریب به شش ماه فیش برداری و نگارش متن به طول انجامید سپس شکل اولیه آن جمع‌بندی و آماده گردید که پس از آن نظرات

اساتید محترم راهنما و مشاور نیز در خصوص ایرادات کار اخذ و لحاظ گردید که این موضوع نیز قریب به دو ماه طول کشید. در نهایت پس اصلاحات انجام شده کار برای ارائه آماده گردید.

در این میان تشویقها و حمایتهای بی شائبه برخی از اساتید و دوستان نیز موجب دلگرمی و اعتماد به نفس بیشتر می گردید که جای تقدیر دارد.

آنچه که باعث گردید موضوع مورد مطالعه جذابیت زیادی جهت تحقیق و پژوهش ایجاد نماید واقعیتهای بسیار ملموسی بود که در جامعه وجود داشت و آن نقش شرایط و تحولات اقتصادی در نوسانات جامعه است و به عین و یقین متوجه شدم که یکی از منشأهای اساسی هر حرکت تاریخی، انقلابی و... ملموس یا ناملموس عموماً ریشه و اساسی اقتصادی دارد و این ریشه‌های اقتصادی است که باعث حرکت و تغییر و حتی ارتقاء و یا گاهی تنزل می‌شود. با این دیدگاه علاقه‌مند بودم تا نتایج برنامه عمرانی پنجم در عصر پهلوی را بر سرعت روند جریان‌ات منتهی به انقلاب متوجه گردم. لذا این تحقیق و پژوهش را آغاز نمودم.

همانطوری که گفته شد اگرچه انتظار می‌رفت به واسطه تخصصی بودن مباحث اقتصادی در این پایان نامه، پژوهشکده با استفاده از یک استاد مشاور اقتصادی موافقت نمایند ولی متأسفانه علیرغم تلاشهای انجام شده این موضوع محقق نشد لذا همین امر موجب اتلاف زمان زیادی برای یک موضوع یا مبحث می گردید و مجبور می‌شدم در خصوص هر موضوع یا مبحثی مشاوره‌هایی بگیرم که به سبب تفاوت استنباط برخی اساتید نسبت به موضوعات برخی نظرات اخذ شده در خصوص یک موضوع با دو دیدگاه مختلف همراه بود. بهر حال بنظر می‌رسد لازم است که در خصوص پایان‌نامه‌هایی از این دست، پژوهشکده تمهیداتی برای افراد علاقه‌مند فراهم نماید تا امکانی برای پژوهش‌های میان رشته‌ای برای افراد علاقه‌مند فراهم گردد. بهر حال جمع آوری، سازماندهی، تنظیم و نگارش مطالب، موضوع مهم و بسیار حساسی بود که با لطف و همکاری افرادی حاصل شد. در مواردی مجبور بودم برای اخذ نظرات کارشناسی و اصلاحی اساتید تا چند بار موضوع یا مطالب را اصلاح نمایم و حتی در ساعات غیر کاری و اداری نیز مراجعاتی داشته باشم لذا جا دارد از کمک و مساعدت عزیزان و افراد با صلاحیت در این خصوص بصورت عام و عزیزانی بصورت خاص که یاری گر اینجانب بودند تشکر و قدردانی نمایم؛ چرا که بدون حمایت و همکاری آنها امکان انجام

چنین کاری میسر نبود.

با پاس رعایت ادب و تکریم از مادر مهربان و همسر عزیزم که مشوق و سنگ صبور من بودند و بزرگوارانه مرا حمایت کردند سپاسگذاری و تشکر می‌کنم. همچنین از اساتید عزیز و ارجمندم در پژوهشکده امام خمینی(س) و گروه تاریخ خصوصاً استاد بزرگوارم دکتر بهشتی سرشت که هم مشوق و هم راهنمای من بود و دکتر حضرتی که با مشاورهای خود نظرات اصلاحی و مشورتی را ارائه فرمودند، سپاسگزاری و تشکر نمایم. همچنین سپاس ویژه‌ای از سرور بزرگوار و ارجمندم جناب آقای دکتر حسین صمصامی استاد و مدیر گروه اقتصاد دانشگاه شهید بهشتی، که اینجانب را مورد عنایت قرار داده و نقاط ضعف و کاستی‌های کار را با مطالعه دقیق و موشکافانه به من نشان دادند و در چندین مرحله ایرادهای کار را گوشزد فرمودند نیز تشکر می‌نمایم. امیدوارم خداوند متعال و مهربان همه این عزیزان و بزرگواران را سلامت، موفق و پیروز بدارد و مصاحبت و مجالست با این بزرگان و فرهیختگان را کماکان شامل حال من فرمایند. چرا که بقول حضرت حافظ که می‌فرمایند:

که دراز است ره مقصد و من نوسفرم
که فراموش مکن وقت دعای سحرم
و از سر کوی تو پرسند رفیقان خبرم
تا کند پادشه بحر دهان پرگهرم

همتم بدرقه راه کن ای طایر قدس
ای نسیم سحری بندگی من برسان
خرم آن روز کز این مرحله بر بندم بار
پایه نظم بلند است و جهان گیر بگو

بخش اول

چارچوب نظری و ادبیات پژوهش

۱- چارچوب نظری و ادبیات پژوهش

۱-۱- بیان مساله:

پیروزی انقلاب اسلامی در ایران به رهبری امام خمینی در برهه‌ای از تاریخ این سرزمین رقم خورد که این کشور پس از قرن‌ها حکومت شاهنشاهی برای نخستین بار با جریان انقلابی مواجه گردید که تمام ارکان حکومت مبتنی بر نظام سلطنت را از اعتبار انداخت و جامعه ایران را با ساختاری نوین تحت عنوان جمهوری اسلامی مواجه نمود. انقلاب ایران در شرایطی به ثمر نشست که جامعه آن روز ایران از نظر بسیاری از شاخص‌های اقتصادی و رفاه اجتماعی نسبت به دوران گذشته خود در شرایط مطلوبی قرار داشت و همین موضوع باعث شد تا وقوع انقلاب در ایران با این سرعت مورد دقت، توجه و بررسی کارشناسان و صاحب‌نظران داخلی و خارجی قرار گیرد و هر یک از این افراد به فراخور رویکرد علمی و تخصصی خود نسبت به فرایند انقلاب، مختصات و بسترهای وقوع آن را بررسی و تحقیقات وسیعی انجام دهند و نظرات و تحلیل‌هایی را در معرض قضاوت بگذارند. در این میان برخی از تحلیل‌ها و نظرات مشابه و بسیاری نیز دارای تناقضات زیادی نسبت به هم هستند. از طرف دیگر هر یک از این کارشناسان و صاحب‌نظران با توجه به تخصص‌های علمی خود سعی نمودند که یک یا چند بعد از ابعاد وقوع انقلاب را برجسته کنند که در اثر همین موضوع، نظریات مختلفی در خصوص علل وقوع انقلاب ایران شکل گرفت و مطرح گردید. از جمله این نظریات، بررسی نقش تحولات اقتصادی در وقوع انقلاب است که نظرات و دیدگاه‌های افرادی چون رابرت لونی، و همایون کاتوزیان را می‌توان نام برد که به نقش مهم و اساسی تحولات اقتصادی بصورت جدی و موثر اعتقاد داشته‌اند. البته دسته دیگری نیز بر چندین عامل از علل وقوع انقلاب ایران تاکید دارند که دلایل اقتصادی را نیز شامل می‌شود. از شاخص‌ترین این افراد: نیکی کدی، تدا اسکاچ پل، مایکل فیشر و جان فوران را می‌توان نام برد.

در هر صورت اگرچه معتقدیم که در پیروزی انقلاب اسلامی علل و عوامل مختلف و متعددی تأثیرگذار بوده‌اند ولی آنچه بیش از همه مهم است این موضوع است که آیا انقلاب ایران متأثر از تحولات و شرایط اقتصادی بوده است؟ علل اقتصادی در شدت روند انقلاب چه میزان موثر بود؟ در صورت اثبات هر کدام از این علل می‌توان جنس انقلاب را تشخیص داد و تفسیر نمود. به عنوان نمونه می‌توان گفت که انقلاب ایران از نوع و جنس انقلابهای با دلایل اقتصادی بوده یا نه؟

اگرچه بزرگان و صاحب‌نظران انقلاب در خصوص انقلاب و جنس آن تحلیل‌های مختلفی را ارائه کرده‌اند ولی می‌تواند تا با یک بینش علمی مبتنی بر داده‌های کارشناسی زاویه‌ای از زوایای وقوع انقلاب را از منظر یک محور مهم و اساسی مورد سنجش و ارزیابی قرار دهیم تا اهمیت این بخش در فرایند انقلاب مشخص گردد. لذا بدین منظور دهه پایانی حکومت پهلوی دوم را که عصر تحولات طلایی اقتصاد ایران در این دوران است مد نظر قرار داده‌ایم. بنابراین این پژوهش در نظر دارد ضمن کاوش در تحولات اقتصادی ایران طی سال‌های ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷، نقش تحولات اقتصادی در پیروزی انقلاب را مورد بررسی قرار داده؛ پاسخ‌های مطلوبی برای پرسش‌های طرح شده ارائه نماید.

۱-۲- ضرورت و اهمیت موضوع:

انقلاب اسلامی ایران پدیده‌ی شگرفی است که از آغاز تا کنون اگرچه در سطح وسیعی مورد تتبع و بررسی عمیق پژوهشگران خارجی و داخلی قرار گرفته است. یکی از مهم‌ترین مسائل پژوهش‌های انجام گرفته، کشف و چگونگی پیدایش انقلاب و عوامل مؤثر در پیروزی آن بوده است. از آنجا که همواره عوامل اقتصادی در پیدایش تحولات اجتماعی و سیاسی جایگاه خاصی دارد و در انقلاب‌های گذشته‌ی و بخصوص سده‌ی اخیر نقش اقتصاد از عوامل اصلی و مؤثر قلمداد گردیده است، لذا ضرورت دارد با رویکردی علمی و مبتنی بر داده‌های آماری نسبت به ارزیابی و سنجش نقش تحولات اقتصادی در روند جریان پیروزی انقلاب بپردازیم.

۱-۳- نحوه ارتباط موضوع با حوزه مطالعات امام و انقلاب:

موضوع پایان‌نامه گویای ارتباط مستقیم آن با پیدایش و ظهور انقلاب اسلامی ایران است. در این پایان‌نامه هم از منظر کارگزاران و تحولات اقتصادی انجام گرفته در پنج سال منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی مورد نظر و توجه خواهد بود و هم از منظر تأثیر این تحولات در زمینه‌سازی و بروز خیزش‌ها و حرکت‌های سیاسی اجتماعی مردم مسلمان و نوع نگرش رهبری امام خمینی، به این تحولات و موضع‌گیری ایشان نسبت به آن مورد تحقیق و پژوهش قرار خواهد گرفت.

۱-۴- سوال اصلی و سوال‌های فرعی پژوهش:

۱-۴-۱- سوال اصلی:

چه نسبتی میان تحولات اقتصادی ایران از سال ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷ با پیروزی انقلاب اسلامی ایران